

Visdonk, een historische schets van het landschap

Visdonk geprojecteerd op Adan kaart ca 1785.
Het Snoelleven nog in zijn volle omvang aanwezig.

Inhoud

Vorming van het Brabantse land	4
Veenontwikkeling bij Visdonk	6
Veenexploitatie en zijn sporen in het landschap	8
Nog lange tijd veel woeste gronden	10
Landgoed Visdonk, de 18e eeuw	11
Visdonk in de 19e eeuw	14
Ontwikkeling in de 20e eeuw	17
Bodem Visdonk en omgeving	20
Ontwikkeling Brabantse bos, een parallel met Visdonk	21

Toon Laro, Roosendaal 13 april 2025

Vorming van het Brabantse land

De ondergrond van onze bodem is gevormd in het Pleistoceen. Een zeer lang tijdperk van 2.000.000 jaar geleden tot ca. 10.000 jaar geleden. We kunnen het landschap in die periode voorstellen als een waddegebied waarin enkele grote rivieren uitmondde. Afzettingen van kleinere en grote kleilagen in een zandige omgeving. De hoogte verschillen zijn bepalend geweest voor vorming van onze rivieren en beekdalen.

Voor het ontstaan van de bodem van Noord Brabant is vooral het tijdvak na het einde van het Weichselien, van belang. Deze laatste ijstijd dateert van ongeveer 116.00 tot 11000 vc. De laatste 1000 jaar van het Weichselien is een periode van felle koude. Op veel plaatsen in de onbegroeide beddingen van de grote rivieren waait zand op. Zo vormen zich riviervuilen, of 'donken'. In laagten sletten beken uit. We moeten bedenken dat de kustlijn tot aan het noorden van Roosendaal liep, wat tot de eerste inpolderingen zo is gebleven.

Zeespiegelrijzing had ook een gelijkmatige stijging van het grondwaterpeil tot gevolg, waardoor veenvorming kon plaatsvinden op de kale zandbodem van de kust en de riviervalleien. Er lagen natte afgesloten moerassen achter strandwallen, waardoor zich in grote delen van Nederland veen kon ontwikkelen¹⁾.

Sinds de mens op het landschap begon in te grijpen en er een geleidelijke ontbossing plaats vond, trad een langzame afspoeling van de hogere gronden op. De beken en riviertjes voerden dit materiaal stroomafwaarts, om het in de dalen opnieuw af te zetten. Boven op het nog aanwezige veenpakket werd daardoor zand en leem afgezet. De afzettingen hebben samen veelal een dikte van 50 tot 100 cm; in oude stroombeddingen kunnen ze echter 3 a 4 m dik zijn.

Rond 650, koloniseerden Frankische stammen het zuiden de zandgronden van Midden en Oost Brabant. De zandgronden in het westen, ten zuiden van Roosendaal en Bergen op Zoom, bleven voorlopig

vrijwel onontgonnen omdat het overgrote deel ervan door de aanwezigheid van uitgestrekte veenmoerassen onbewoonbaar was. Riviertjes als de Dommel, de Aa, de Mark en de Weerij, die verder naar het oosten aantrekkelijke vestigingsplaatsen boden, ontbraken in dit gedeelte van de Brabantse zandgronden, met uitzondering van de Molenbeek waar dan ook de oude vestiging Nispen ligt, die aansluit op een klein complex oude nederzettingen op wat thans Belgisch grondgebied is.²⁾

In de periode vanaf 2000-1000 jaar geleden neemt de invloed van de mens sterk toe en de invloed van geologische processen af. Vanaf de Middeleeuwen is in het zuidwesten veen ontgonnen en de bodem in cultuur gebracht. Sommige delen zijn aan hun lot over gelaten en ontwikkelden zich weer tot heide of woeste gronden. Dit heeft tot relatief grote activiteit in het West Brabantse landschap geleid, waarvan we nu het verloop van turfvaarten terug vinden. Leenders geeft in zijn boek "Verdwenen Venen" aan waar het veen is afgegraven en die leidde tot laagtes waar deze voorheen niet waren, zoals in de Zoek en het Snollevan. De huidige structuur en verschijningsvorm van het landschap ontstaat in die periode.

Tot begin 19e eeuw blijft het landschap verder vrijwel ongemoeid. Daarin komt pas verandering als in de loop van de 19e eeuw de landelijke netwerken van verharde wegen, een wijdvertakt kanalsysteem en de spoorwegen worden aangelegd. Ook de bevolking en de verstedelijking begint dan sterk toe te nemen. Het Nederlandse natuurlandschap is inmiddels veranderd in een cultuurlandschap.

¹⁾ Een aantal doorbraken van de strandwal had tot gevolg dat over het veen klei werd afgezet. Het veen werd door de vloed- en ebstromen afgebroken en de vorming van krekens zorgden voor ontwatering waardoor het veen inklinkt en nieuwe afzettingen een kans kregen. Geologen noemen deze afzettingen "Duinkerken" met een volgnummer "I", "II" of "III". Deze overstromingen begonnen ongeveer 4500 VC. Vanaf ongeveer 3.000 jaar v. Chr. tot ca. 400 jaar n. Chr. werd de veengroei weinig gestoord. Tot en met de 10e eeuw heeft de zee kans gezien nieuwe klei afzettingen aan te brengen. Vanaf deze periode zijn steeds meer zeekeringen aangelegd. Deze afzettingen hebben uiteraard geen directe invloed gehad op de bodemvorming van hogere delen.

²⁾ J. Hendriks, Spectrum Atlas van de Nederlandse Landschappen (1979)

Pleistoceen landschap

- Pleistocene zandgebieden, beneden 16 m. -NAP
- Pleistocene zandgebieden, beneden 16 en 0 m. -NAP
- Pleistocene zandgebieden, boven 0 m. NAP
- Riviervlakten en beekdalen
- Rivierduinen
- Lössgebied
- Stuwwallen, gestuwde keileem en door stromend landijs gemodelleerde ruggen en dalen
- Gebieden met Tertiaire en oudere afzettingen

De laatste 1000 jaar van het Weichselien (ca. 116.000-11.000 VC) is een periode van felle koude. Op veel plaatsen in de onbegroeide beddingen van de grote rivieren waait zand op. Zo vormen zich rivierduinen, of 'donken' in een waddenachtig gebied.

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, TNO en Deltares | 2022

Veenontwikkeling bij Visonk

Het Nederlandse landschap is sinds het einde van de laatste ijstijd, 11.700 jaar geleden, voortdurend veranderd. Paleo-geografische kaarten maken inzichtelijk hoe het Nederlandse landschap er gedurende deze duizenden jaren heeft uitgezien. De geschiedenis van veenvorming in het Visdonkse landschap is hierna met een reeks kaarten afgebeeld.³⁾

We beginnen met het in beeld brengen van de veenbedekking bij Visdonk op het moment dat het Brabantse landschap rond Roosendaal voor de veenexploitanten interessant wordt. Dit is ook het gevolg van het opraken van brandhout. De Nederlandse bossen zijn aan het eind van de Middeleeuwen nagenoeg geheel verdwenen en er was gebrek aan brandstof. Rond 1250 bereikt de veenontwik-

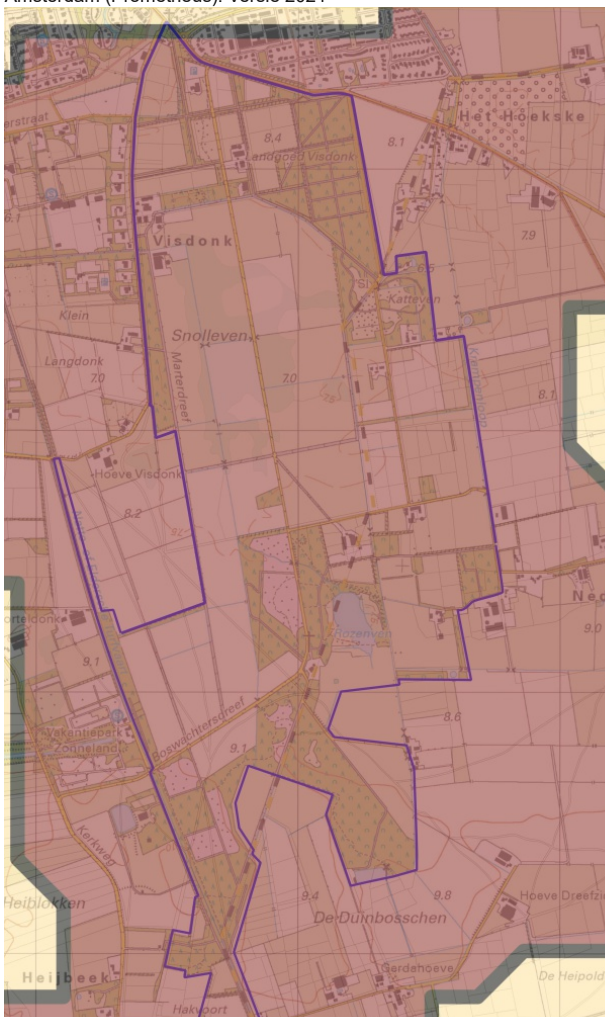
keling haar hoogtepunt. Daarna zien we in de loop der eeuwen het veen verdwijnen door afgraving.

Karel Leenders heeft diepgaande studie gedaan naar de exploitatiegeschiedenis van het West Brabantse veen en uitgewerkt in zijn boek "Verdwenen venen". Verder op in dit document proberen we de inmiddels bijna onzichtbare restanten terug te vinden in het huidige landschap van Visdonk.

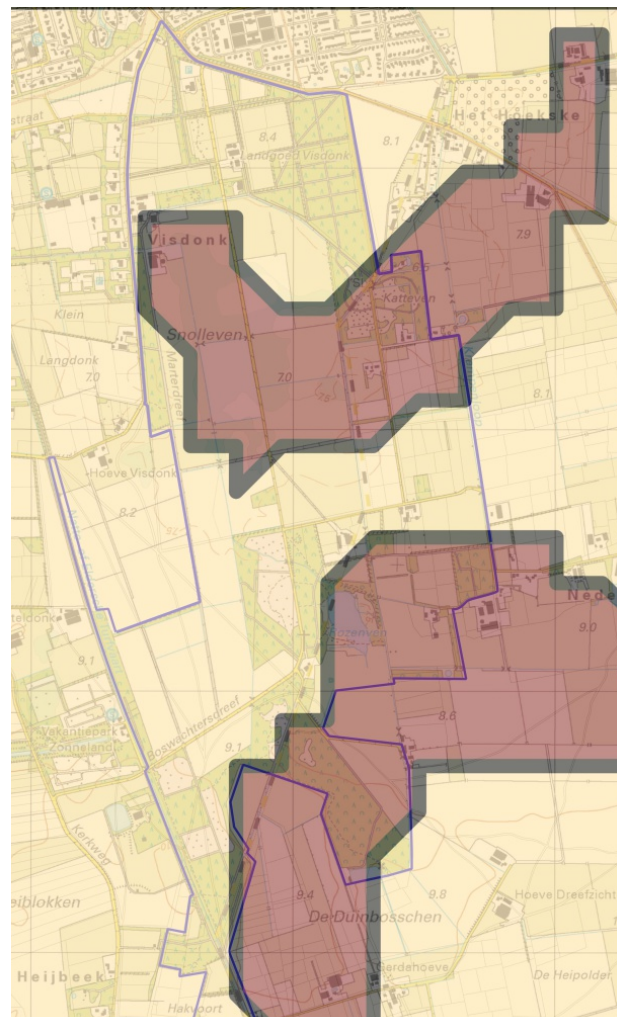
Veen betekende ook handel en werkgelegenheid. Het veen was veelal bestemd voor de Vlaamse steden. De turfschepen namen mest en goederen uit de stad mee terug.

De veenaufgravingen hebben flink ingegrepen in het gebied van Visdonk. Na de afgravingen bleef een vaak lange tijd onaangeroerd liggen en ontstond

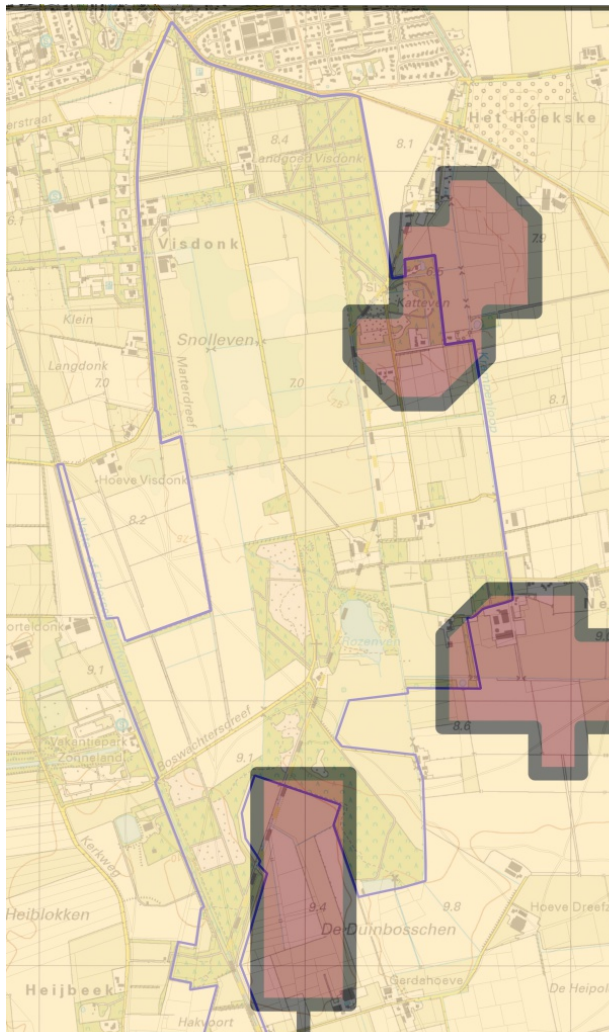
³⁾ Vos, P., M. van der Meulen, H. Weerts en J. Bazelmans 2018: atlas van Nederland in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu, Amsterdam (Prometheus). Versie 2021

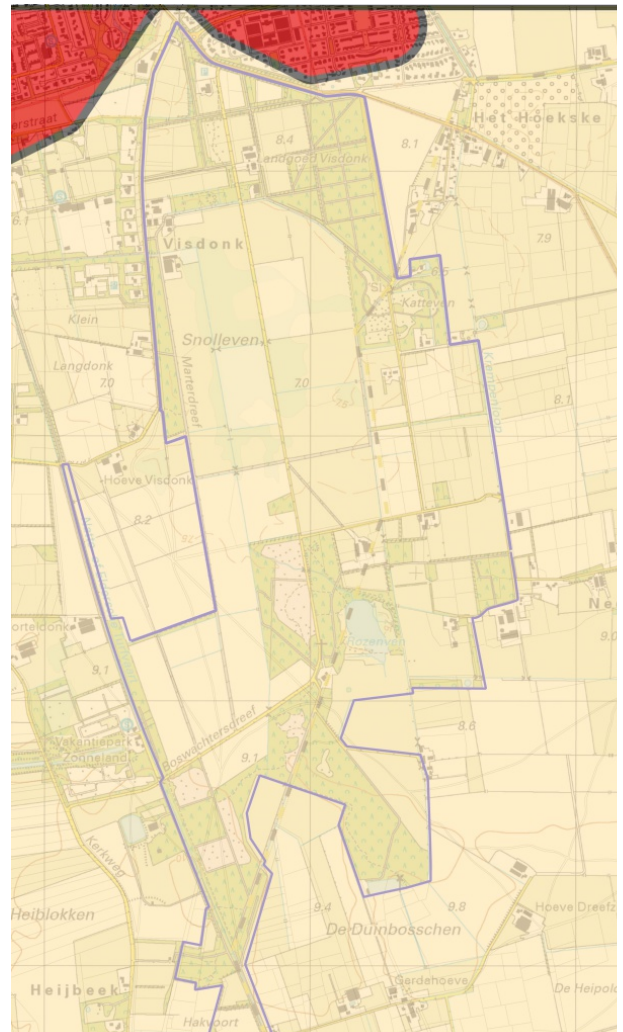
Veenbedekking ter plaatse van Visdonk ca. 1250

Veenbedekking na ongeveer 200 jaar veenexploitatie (ca. 1500).

Veenbedekking rond 1850.

In 2000 is het veen verdwenen. De rode vlek stelt de bebouwde kom van Roosendaal voor en lijkt het veen over te nemen.

een woest heidelandschap dat in de loop der tijd steeds meer in gebruik is genomen voor agrarische bestemming. De omvang daarvan zal in gelijke tred zijn gegaan met de ontwikkeling van de lokale economie en bevolkingsgroei.

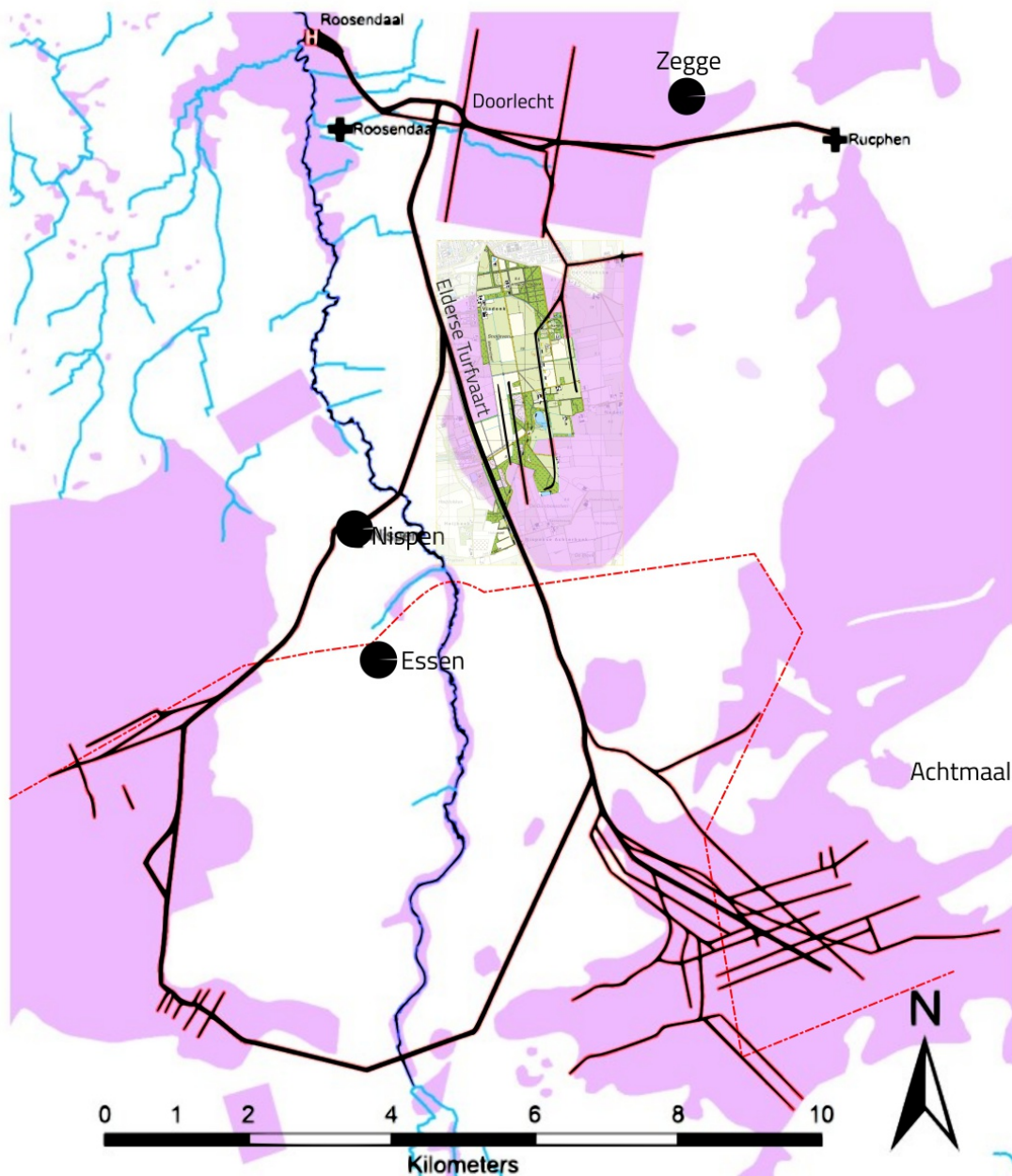
Veenexploitatie en zijn sporen in het landschap

Gedurende de periode van ca 1250 tot 1750 is in West-Brabant een groot stelsel van turfvaarten ontstaan. Ze bestaan uit vele vaar- en ontwateringskanalen, die nadat een gebied aan het einde van zijn exploitatie kwam, deels zijn verdwenen of als restand in de vorm van een sloot in het landschap terug te vinden⁴⁾. Leenders heeft de ligging van minstens 570 km aan vaarten kunnen reconstrueren. Ten zuiden van Roosendaal lag het meest complexe stelsel van de streek.

De Elderse Turfvaart is een aftakking van de Jan van Nispenvaart en loopt richting Nieuwmoer waar hij vertakt tot in de Maatjes.

De Natte- of Elderse Vaart is de 10 kilometer lang. In 1449 kwamen overeenkomsten tot stand tussen drie moerexploitanten, de heer van Breda, de heer van Bergen op Zoom en de abt van Tongerlo, op grond waarvan de vaart van Nieuwmoer tot in de Jan van Nispenvaart aangelegd kon worden. Zes jaar later sloten de innemers van de Zundertse

⁴⁾ Turfvaarten een geactualiseerde verkenning K.A.H.W. Leenders 2013. (Als PDF beschikbaar op internet)

Reconstructie turfvaartstelsel met veengebieden. Kaart van Visdonk ingepast.

Moeren (deels dezelfde mensen!) ook op deze vaart aan. De naam Elderse Turfvaart herinnert aan de heren van Elderen, die in de zestiende eeuw onder Zundert moeren exploiteerden. De aanduiding "Natte" duidt erop dat deze vaart tenslotte als belangrijke afwatering bleef functioneren.⁵⁾

K. Leenders heeft kaarten van moeruitgiften tussen 1189 en 1750 samengesteld. De eerste veenafvoer heeft waarschijnlijk vooral via de oostkant van Visdonk plaatsgevonden. Visdonk lag net als Doorlecht immers vrij dicht bij het Turfhoofd van Roosendaal. Wellicht was Visdonk na 1450 niet meer rendabel en is men naar het zuiden gegaan waarvoor de Elderse vaart nodig was.

⁵⁾Leenders 2013

Blijkens Leenders zijn onderzoek is een compleet beeld onmogelijk door ontbreken van gedetailleerde gegevens. We zullen het met een reconstructie moeten doen. Tot in de 19e eeuw is nog sprake van kleinschalige turfverkoop de grote consessies zijn dan al gesloten.

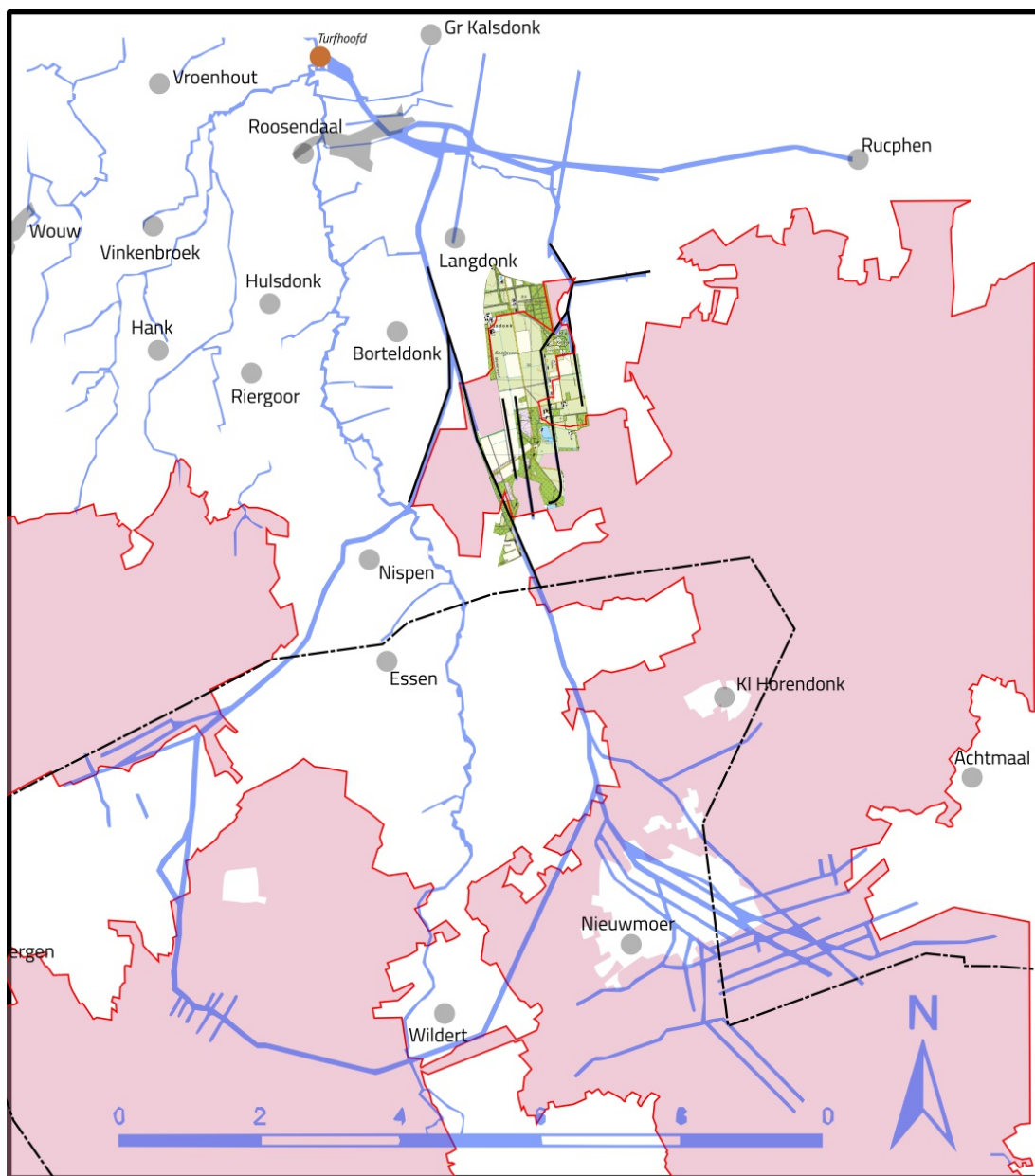

De bruine gebieden zijn moeruitgiften bij Visdonk tussen 1301 en 1500. Een groot deel is als cirkel aangegeven ten teken dat de exacte lokaties niet uit de archieven bekend zijn.

Nog lange tijd veel woeste gronden

Na het ontvenen werd een gebied aan zijn lot overgelaten. Het veranderde in een woest heidegebied. Er bevinden zich ook de nodige plassen en vennen. In de 80 jarige oorlog raakte dorpen enkele malen ontvolkt, hetgeen begin 17e eeuw enigszins tot rust kwam, afgezien de ambities die de Zonnekoning in het rampjaar 1672 nog ten toon spreidde. De ontginningsnelheid zal in die periode niet groot zijn geweest. Men neemt aan dat het landschap tot begin 19e eeuw niet veel wijzigt. Een reconstructie

van de nog aanwezige woeste gronden eind 18e begin 19e eeuw ten zuiden van Roosendaal laten nog uitgestrekte onontgonnen gebieden zien.

Woeste heidegronden ten zuiden van Roosendaal rond 1800 met de gereconstrueerde turfvaarten uit de 16e eeuw.⁶⁾ Situatie volgens topgrafische kaart 1850. Voor het Belgische deel is de Ferrariskaart uit 1773 gebruikt. (bewerking Toon Laro)

⁶⁾ Leenders 2013

Landgoed Visdonk, de 18e eeuw

Wanneer is de "inrichting" van Visdonk begonnen? Het zuiden van huidige de Dennescheerders- en Bosmierdreef bestond in de 19e eeuw bijna geheel uit heide. Pas halverwege de 19e eeuw is een begin gemaakt met het in cultuur brengen van deze heide. M. Broos heeft de historie daarvan uitgebreid omschreven in vier artikelen van het Heemkunde tijdschrift "De Vrijheid van Roosendaal". Als we verder terug de geschiedenis ingaan zijn de feiten schaars. Toch zijn er een aantal interessante sporen.

Adriaan van Dun

In 1757 vinden we een nalatenschap van Adriaan van Dun. Hij laat op "Klijn Langdonk" 30 gemeten en 232 roeden (= 13,2 ha) na. Het betreft 1/4 van tien percelen ingenomen heide oost van de Turfvaart. Het lijkt erop dat we hier te maken hebben een toen nog recente ontginning, dat deel uitmaakt van het huidige Visdonk.

Verder is sprake van "De helft van een steede bestaande uit huis, schuur en verdere timmeringen, erf, boomgaard, landerijen, bossen en heijdenvelden op den Langendijk in de Nederhei", ter grootte van 32 a 34 gemeten (= ca 14 ha).

Adriaan van Dun is in 1688 geboren in Roosendaal en was "Collonel van de Infanterie en directeur van 's lands fortificaten". Hij stamt af van Cristiaan Swaens en Anna Hanecops. De "steede" op Nederheide was een schenking van Josina Hanecops in 1721⁷⁾. Ze is waarschijnlijk zijn tante of oudtante.

Volgens het schotboek⁸⁾ is in oktober 1768 een verkoop geweest van een hoeve land genaamd Visdonk, gelegen op "Klijn Langdonk". Het betreft een deel van de nalatenschap van de erven van Jacob Johan Swaens, te Roosendaal. De koper is G.W.

Motman. het geheel is 78 gemeten en 55 roeden (=33,6 ha). Ongeveer de helft daarvan is nog heide⁹⁾. (*In de taxatie van Swaans nalatenschap staat een iets kleiner oppervlak*). Het lag, ingeklemt tussen de huidige Visdonkseweg, Zundertseweg en het Snolleven, dat is dus het huidige Visdonk. Hoe Swaens aan dit gebied is gekomen is nog niet geheel duidelijk. Dit wordt bemoeilijkt doordat er meerdere personen met die naam (gemeentelijke) banden met Roosendaal hadden, o.a. als burgemeester. Hij had wel familiebanden met A. van Dun.

Gerrit Willem Motman

Gerrit Willem van Motman is op 11-09-1734 in Mook geboren. 25 Maart 1756 kreeg hij een aanstelling als schout in de vrijheid Roosendaal en de heerlijkheid Nispen. Hij betaalde daarvoor aan de Oranjes, waarmee hij op goede voet stond, elk jaar f 1000,--. Hij mocht de titel drossaard voeren. In 1779 kreeg hij op eigen verzoek ontslag als schout van Roosendaal en Nispen ten gunste van zijn neef Gerard Willem Panneboeter. Van 1778 tot 1792 was hij rentmeester van de Bredase domeinen van de Prins van Oranje.

Motman stond bekend als conservatief en zeer prinsgezind. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat hij in 1795 na de Bataafse omwenteling al zijn ambten verloor en enige tijd als gevangene in de Gevangenpoort in Den Haag vertoefde. Kennelijk is hij op een gegeven moment weer vrijgelaten. Op 16 maart 1798 werd echter een arrestatiebevel tegen hem uitgevaardigd, waarin hij als volgt werd omschreven: "oud Zeventig Jaaren, lang omtrent 6 Voet, wel gemaakt van Postuur, dragende een Staart-Paruik, waar over hij zijn grys hair gekamd heeft; hebbende blaauwe Oogen, een lange Neus, en zijnde regt en vlug van gang, (zo dat men hem oppervlakkig niet voor die Jaaren zoude aanzien)."

⁷⁾ WBA: Notaris akte van Pelt, Donatie Josina Hanecops aan A van Dun akte 20-05-1721 nr 335

⁸⁾ WBA: Schotboeken, jonge serie. 1723-1824 (Folio 1 t/m 227) 1723-1824, arch roo-0004 inv 326.

⁹⁾ Hier mogen we wellicht de conclusie trekken dat de andere ontgonnen helft uit het nalatenschap van Adriaan van Dun komt. De archieven geven dit echter niet eenvoudig prijs.

In de taxatie van J. J. Sweaans nalatenschap zijn de vaste goederen van Visdonk als volgt omschreven:

Post 84: Item een hoeve genaamd Visdonk gelegen op Klijn Langdonk met hujsinge en verdere timmeringen, daarop staandesijnde be??roerig aan den leanhove van zijn majesteit van groot Bastogne bestaende in (=uit) saijen bosland, weide en heide in geheel groot 79 gemeten 119 roeden in deese gemerkt, oost de heide, west en noord den straat, zuid het Snolleven, getaxeerd den hoop op een som van 1.800,-- gulden.

Hij wist echter op tijd te vluchten naar Rees in het Rijnland waar hij bleef tot 1802 (het arrestatiebevel is ingetrokken op 13 juni 1801). Tijdens zijn loopbaan is hij een vermogend man geworden en kocht 25-09-1802 het huis Landfort gemeente Gendringen, waar hij tot zijn dood op 24-01-1823 bleef wonen.¹⁰⁾

Na zijn overlijden is op 21-04-1823 van zijn bezit een taxatieverslag gemaakt¹¹⁾. Op dat moment bezit hij in Roosendaal 252 ha grond. Ca 140 ha is gelegen in Visdonk en het Snolleven en een klein perceel in de Nederheide. Dit laatste is waarschijnlijk een restant wat hij in 1772 kocht van eerder nalatenschap van Adriaan van Dun, op dat moment de erven Tieboel. In de daarbij opgemaakte vestbrief is dit omschreven als: *"Een Steede met de aanhorende landerijen en timmeringen daer op staende bestaende soo in saeij als weijlanden bosschen dreeven met alle de plantagien soo van boomen als schaerhout staende en gelegen op den Langendijk in de Neerheijden..."*¹²⁾

Opmerkelijk zijn ook 53 ha in de Veentjes en 55 percelen langs de Vliet met in totaal 25 ha. Nog ca 13 ha in Kruisland en verder wat kleinere percelen, onder andere bij Breda. In een turfloods aan de Westelijke Havendijk ligt nog 50 ton turf opgeslagen. Waarschijnlijk wordt hier turfton bedoeld. Een turfton bedraagt 40 turven, ongeveer 48 kg aan droge turf.¹³⁾

In deze loods die Motman zelf heeft laten bouwen ligt na zijn overlijden ook nog het nodige (oude) turfgereedschap. In het archief kunnen we zo'n 450 grondtransacties terugvinden, waarvan de meeste te maken hebben met de aan en verkoop van moerige gronden¹⁴⁾.

In de Hofstede te Visdonk lijkt een schamele inboedel te zijn achtergelaten, hooguit geschikt voor het beheer van de lokatie. (Dat is niet zo vreemd, want hij woont dan al geruime tijd op Landfort.) Het betreft naast twee tafels en twaalf oude stoelen nog wat kop en schotels, vijf wijnroemers. Verder tuingereedschap en opmerkelijk, twee geweren en twee pistolen. De bakkeet, die we op de kaart van 1832 terugvinden, bevat niet meer dan wat "rom-

melarij". Dit laatste maakt meteen duidelijk om welke hofstede het gaat. Begin 19e eeuw stond deze hofstede op de lokatie van huidige grote stal, achter Rozenvendreef 1. Cornelis Suijkerbuijk pacht deze "hofstede Vischdonk" voor f 300,- per jaar.

Er worden nog enkele pachters van Motman vermeld: Pieter van den Heijden. Hij heeft een zodanige schuld dat deze niet meer betaald kan worden. Hij pacht de "hofstede het Bergje" en heeft over de jaren 1816 en 1817 nog een schuld van f 500,--. Willem Dekkers pacht een arbeiderswoning op Vischdonk en enkele percelen. Dit is een arbeiderswoning die, getuige zijn memorie van successie, door Motman is gebouwd en stamt dus uit die tijd. Deze stond waarschijnlijk op de plaats wat nu Visdonkseweg 3 is¹⁵⁾.

Apart aandacht verdient nog het feit dat van het Snolleven een erfpachtbrief bekend is van raden en rekenmeesters der Domeinen van zijne Hoogheid den heer Prins van Oranje en Nassau dato 17 januari 1778. De woeste gronden waren veelal in bezit van Domeinen van de Prins. Na de Franse omwenteling zijn die grotendeels vervallen aan gemeentes. In deze periode moet het Snolleven tot eigendom van Motman zijn geformaliseerd.

Op bladzijde 14 zien we de situatie van 1832, waarvan we de ontwikkelingen in het volgende hoofdstuk beschrijven.

¹⁰⁾ <https://www.familievanmotman.nl/uncle.html> (web 2-8-2024 Stichting familie Motman)

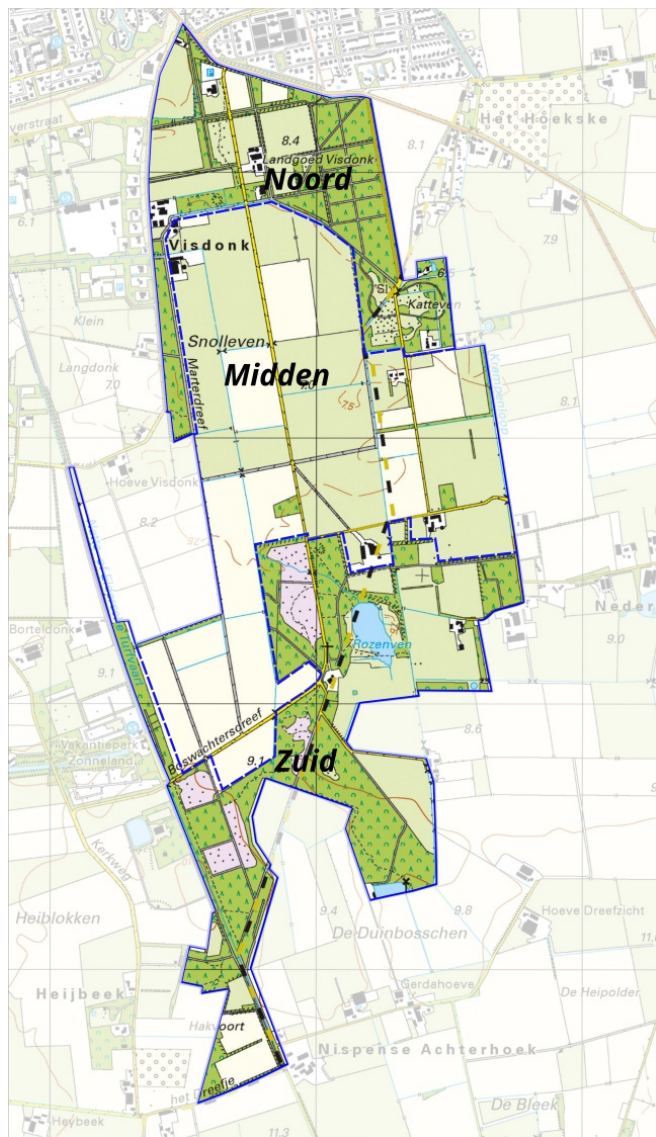
¹¹⁾ WBA : notaris W. van Wely-Arch roo-0031, inv 496 akte 289.

¹²⁾ WBA: Protocol van eigendomsoverdracht van onroerend goed ("erfdomboek") 1710-1722, gemeente Wouw (roo-0388, inv 1918) akte 22-07-1772 nr 212

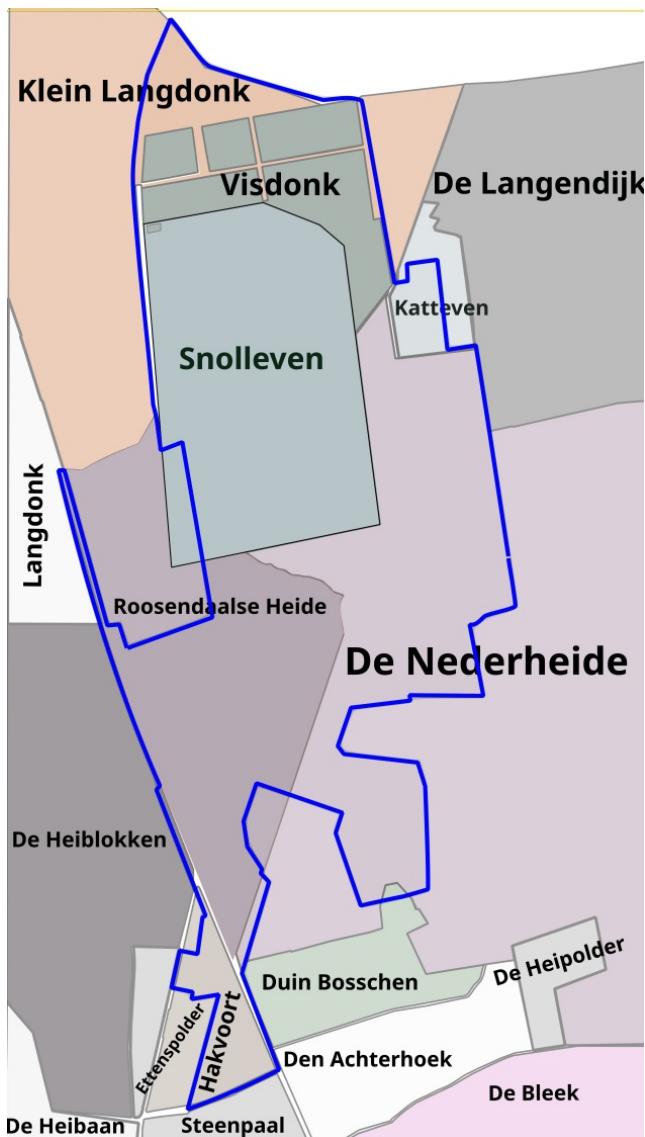
¹³⁾ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Veenmaten> (22-12-2024)

¹⁴⁾ Opmerkelijk is de aan- (aug 1778) en latere verkoop (mrt 1779) van Hoeve Luijsterburg, Hoeve Heijbeek bij Nispen en Hoeve Lindenburgh met bijhorende landerijen uit een nalatenschap van Baron van Heetvelde uit Dendermonde.

¹⁵⁾ Op de kadasterkaart van 1832 staat slecht één klein pandje ingetekend langs de Heistraat, nu Visdonkseweg geheten.

Indeling Visdonk, zoals we dat nu kennen. Voor dit document zijn de blauw omlijnde grenzen aangehouden.
In het noorden en zuiden vinden we nog restanten van een oud landschap terug. Het middendeel is in de 19e eeuw begin 20e eeuw volledig in cultuur gebracht. Het bestaat uit het voormalige Snolleven, samen met een deel van de Nederheide en een stukje Roosendaalse heide.

Vroeger lagen grenzen van de streeknamen niet exact vast. Bij de introductie van het kadaster in 1832 veranderde dit en zijn gebiedsgrenzen van lokale toponiemen precies vastgelegd. Opvallend is dat de dreven in Visdonk bij Klein Langdonk horen. Misschien was "Visdonk" eertijds niet meer dan een nadere aanduiding binnen Klein Langdonk.

In de memorie van successie¹⁶⁾ van Motman zijn de vaste goederen van Visdonk als volgt omschreven:

=Eene stede bestaande in huizinge schuur en van deze getimmerten met werf, hof en aangelegene zaai- wei-, bosch en heidelanden, mitsgadens dreven en wegen staande en gelegen annexmalkander op Klein Langdonk, gemeente Rosendaal genaamd Vischdonk, met een arbeiderswoning daarop door wijlen den heer van Motman gebouwd, tezamen groot in erva negen en dertig bunder elf roeden eenentachtig ellen...

=Een blok heidegronden voor het merendeel gewoonlijk onder water staande genaamd het Snolleven gelegen annex voorschrevene hoeve Vischdonk, groot achten negentig bunder, negenenennegentig roeden zevenentachtig ellen¹⁷⁾...

=Een perceel boschland gelegen alsvoren over de straat groot een bunder drie en zestig ellen...

=Een perceel zaailand, gelegen als voren groot een bunder acht roeden drie en veertig ellen...

=Twee percelen bosch en een perceel zaailand gelegen als voren, annex malkander te zamen groot een bunder twee entachtig roeden negen ellen...

=Een perceel Boschland gelegen als voren groot een bunder, vierendertig roeden negenenzestig ellen...

=Een perceel heigrond gelegen onder Rucphen op den Langendijk in de Nederheide groot circa een bunder zeventig roeden eenendertig ellen...

¹⁶⁾ WBA: Roosendaal invr 496, akte 289 21-04-1823

¹⁷⁾ In de overgang naar het metriek stelsel is een Bunder = hectare, roede = are en el 1 centiare.

Visdonk in de 19e eeuw

Inleiding

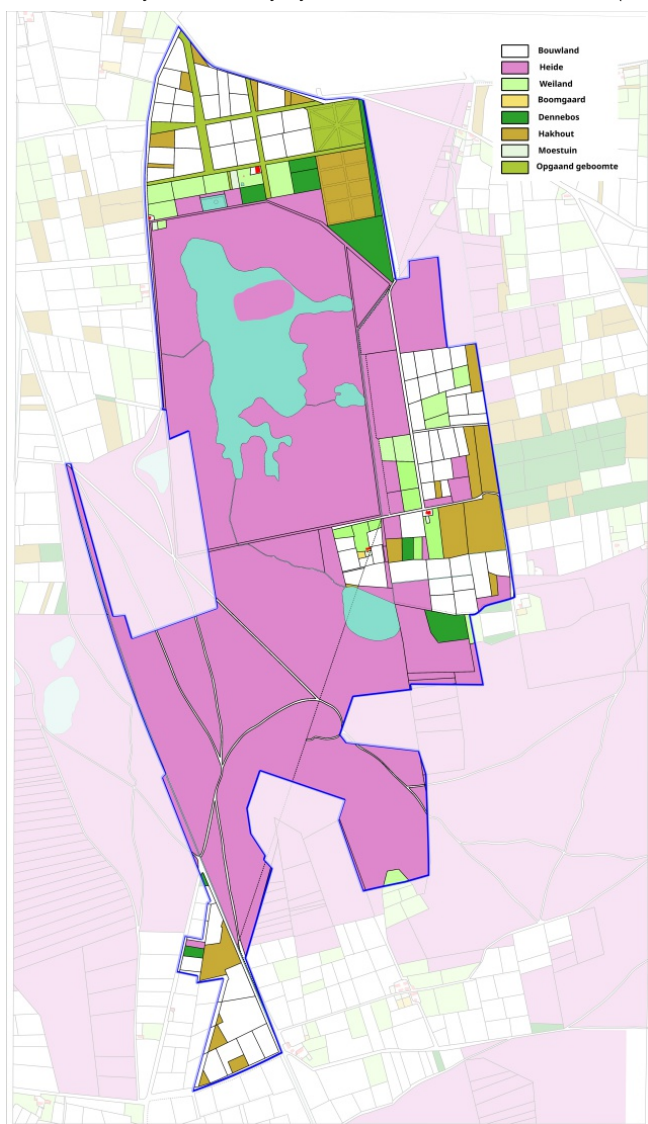
Zoals M. Broos in zijn studie¹⁸⁾ naar Visdonk aangeeft is en groot deel van het bezit van drossaard van G.W. (van) Motman overgegaan naar notaris P. van Vught. Onderstaande is een samenvatting van de historie van Visdonk in de 19e, begin 20e eeuw. De tekst tussen "..." zijn, met enkele geringe aanpassingen letterlijk overgenomen uit zijn artikelen. De tekst tussen -.- is geparafraseerd.

Visdonk en het Snolleven.

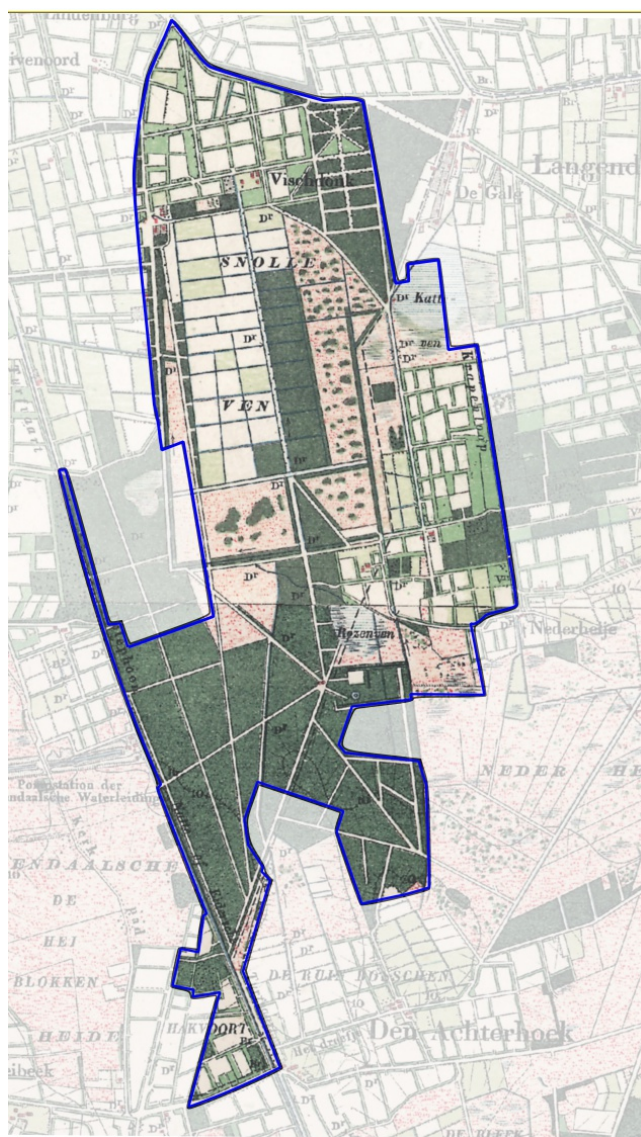
"Rond het Snolleven waren in 1832 al drie boederijen aanwezig. Zij stonden op de huidige locaties Rozenvendreef 1, Nederheide 21 en Visdonkseweg 3. In 1857 ontstond nog een vierde bedrijf later Visdonkseweg 1."

"De aanzet tot ontginning van het Snolleven werd in 1846 gegeven met het verzoek van *notaris van Vught* om vrijstelling van grondbelasting voor het 97,8 hectare grote gebied. Met het graven van een nu inmiddels weer verdwenen sloot naar de vroegere turfvaart aan de oostzijde liet hij de ontwatering van het Snolleven op gang komen. Het deel ten

¹⁸⁾ Heemkunde tijdschrift "De Vrijheit van Rosendale" deel 43, 45, 46, 47, (Herzien gepubliceerd op www.mariusbroos.nl/Visdonk.pdf).

Ingekleurde kadasterkaart naar grondgebruik van 1832.

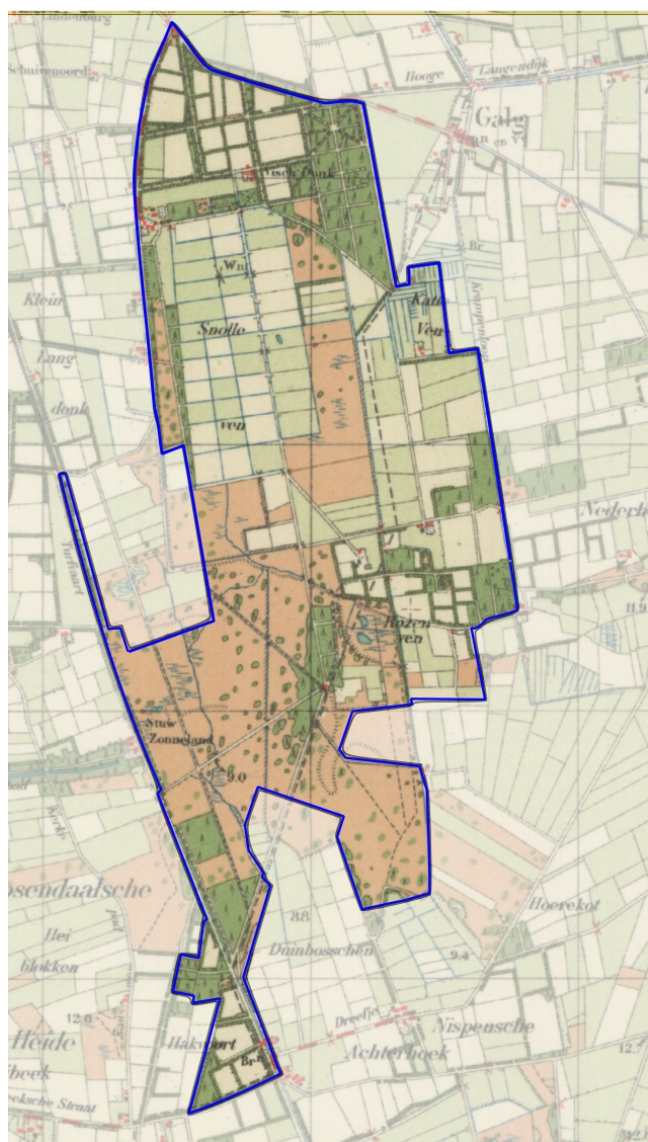

Topografische kaart 1887. Deze is in 1910 vernieuwd, maar daarbij nagenoeg onveranderd gebleven. De Roosendaalse heide is hier beplant met bos. De Rozenven-, Boswachters- en Muizendreef zijn daar een overblijfsel van.

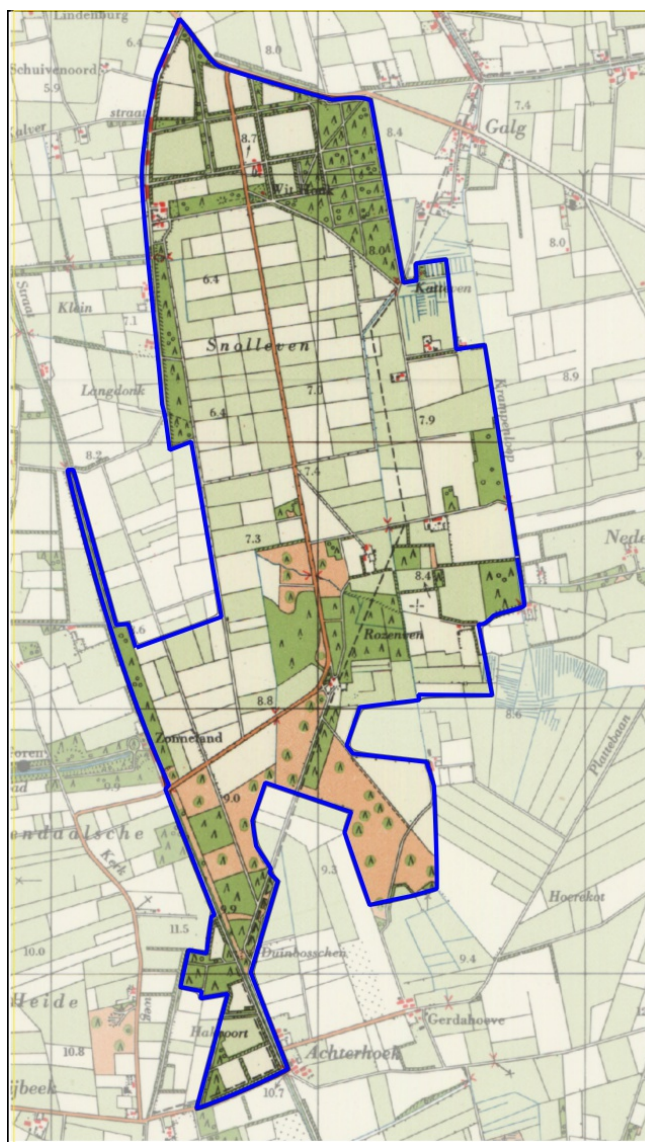
westen van de in die periode aangelegde Rozen-vendreef is het eerst in cultuur gebracht. Vanaf 1848 is dit na 11 jaar afgerond waarna men in 1859 overstak naar de andere zijde van de weg. Zo-doende zijn er ruim 36 ha heidegrond in cultuur gebracht. De situatie zoals die te zien is op de topgrafische kaart van 1897 is tot kort voor WOII nagenoeg onveranderd gebleven. In een deel van het Snolleven is ook bosaanplant te zien dat later deels is omgezet in landbouwgrond. In die tijd was het gemengd bedrijf de norm, waarin voldoende mest de grootste zorg was. Deze verkreeg met vooral uit de potstal of men stak mosplaggen uit mastbossen. In het najaar waren plaggen met veel gevallen blad uit houtwallen rond het bouwland een welkome afwisseling. Indien boekweit werd ge-teeld op het land waar het jaar tevoren rogge had

gestaan, dan vroeg het eigenlijk geen bemesting. Het was dan ook erg geschikt voor de lichtere zand-gronden, maar slecht bestand tegen nachtvorst en felle wind. Alleen al daarom kwamen de houtwallen rond de percelen."

"*Petrus Raaijmakers* trad in de voetsporen van zijn schoonvader *P. van Vught* en ging verder met het in cultuur brengen van de landerijen. Regelmatig zou hij vragen om vrijstelling of vermindering van grondbelasting. Deze fiscale tegemoetkoming was in het leven geroepen om ontginningen van woeste gronden te stimuleren. Na 1865 kwamen de ont-ginningen direct aan de oost- en zuidzijde van het Snolleven op gang. Op 4 december 1883 overleed *Petrus Raaijmakers*. Het landgoed werd door de erfgenamen verkocht. Het betekende het einde van

Topografische kaart van 1948 - 1959. Veel houtopslag op de Roosen-daalse- en Nederheide is tijdens de oorlogsjaren verdwenen, waar-schijnlijkdoor kap of verwaarlozing. Diverse paden zijn niet meer te herkennen.

Topografische kaart van 1960 - 1967. De laatste ontginningen zijn weer-gegeven. De heide zal weer verdere begroei raken. Het Rozenven is in 1962 uitgediept. Tot die tijd was het droog genoeg om te voet te betre-den.

het landgoed Visdonk in handen van een Roosendaalse familie."

"Het landgoed Visdonk was voor de verkoop verdeeld in zeven kavels (zes onder Roosendaal en Nispen en één onder Rucphen). Uiteindelijk kocht *Charles Francois Raphaël van Beeck*, advocaat in het Belgische Essen, het hele landgoed voor 30.080 gulden. Het ging om 147,9 hectare (133 percelen) in de gemeente Roosendaal en Nispen en 10,1 hectare (26 percelen) in de gemeente Rucphen."

"*Van Beeck* splitste zijn bezittingen in twee delen. Het landgoed Visdonk (158,0 hectare, aangekocht in 1884) was voor hem de belangrijkste inkomstenbron. Het centrale punt was de boerderij aan de (latere) Rozenvendreef. In 1885 kwam het 'spaeijen' (omspitten, omploegen of scheuren) van heidevelen, het uitdunnen van mastbossen, het plukken van proppen, het snoeien van houtwallen, het aanleggen en verbeteren van de dreven, alsmede het graven en ruimen van sloten en greppels regelmatig terug op de uitbetalingen, zowel aan Belgen als Hollanders. Een grote hoeveelheid jonge aanplant kwam tot stand. In het voorjaar van 1885 stonden er al 508 bomen en 14.969 heesters en planten. Het 'Peerdsbosch'. Eenige delen rond de 'nieuwe polder' op Visdonk werden geschikt gemaakt voor het aanleggen van mastbossen." -Dit alles onder toezicht van boswachter *Kuijstermans*.-

"In februari 1885 verhuisde *Kuijstermans* vanuit Rucphen naar de boswachterswoning aan het einde van de (latere) Rozenvendreef (Boswachtersdreef 8)."

-De opbrengsten van Visdonk gaven *van Beeck* een goed en positief resultaat.-

"In maart 1886, zo somt Marius Broos in zijn artikel op, telde het landgoed Visdonk 731 eikenbomen. Zij stonden in 'het Kerkdreefke' (260), 'het Eikedreefke' (180), de Breededreef (87) en bij 'Van Visdonk na den Lindeboom' (204). Er waren maar liefst 1957 beukenbomen geplant, namelijk 'In den Kalversdreef' (416), 'Op den Buitenwal naast Van Loon' (280), 'In den dreef na Potters' (180), 'In het Sterbosch' (109), 'In het tweede Boschje' (73), 'In de dreefkens in Sterbosch' (218), 'Op den regten kant van de dreef na den Lindeboom' (380), 'Nevens de Straat na Van Heijbeek' (93) en 'Bij Marijn Peeters' (208). Naast al deze bomen stonden er ook nog vele linden, platanen, kastanjes, kersen en berken."

-Na het overlijden van *van Beeck* erfde zijn zuster Maria alle bezittingen. Zij was gehuwd met *Joannes Josephus Laurijssen* die in 1889 was overleden. Ze hadden 576 ha grond in bezit, waaronder Visdonk. Na overlijden van Maria in 1924 zette één van haar kinderen, *Carolus Johannes Raphael Maria Laurijsen* het beheer voort.-

"Pas in de jaren 1920-1950 worden deze heidevelen en dennenbossen verder omgezet in cultuurgrond. De boeren op Visdonk konden dat ook in eigen beheer doen, zo het hen uitkwam."

Het zuidelijk deel

-De Roosendaalse Heide ten zuiden van het Snolleven behoren, tot het overlijden van Prins Willem Frederik Karel in 1881 tot de Oranje Nassaus. Ze gingen daarna over naar de Staat der Nederlanden.-

De naastgelegen heidegronden onder Rucphen vielen van oudsher onder het Markizaat van Bergen op Zoom.

- De Domeingronden zijn niet lang daarna door de Staat verkocht. *Louis Jean Baptist Julien Gihoul* werd de nieuwe eigenaar van een gebied van ca 91 ha. Na zijn overlijden is het nog een tijd beheerd door zijn rentmeester *Jacques de Rauw* tot het overlijden van Gihouls vrouw Emerance Dominique. Dit deel van het landgoed is in 1874 uiteindelijk door de kinderen verkocht aan *Carols van Beeck*, die later in 1884 ook het gebied rond Visdonk en het Snolleven van de erven Laurijsen had gekocht.-

- In 1926 kreeg *Carolus Johannes Raphael Maria Laurijssen*, één van de vier overgebleven kinderen van wijlen J. J. Laurijsen en Maria Antonia Christina Francisca van Beeck het landgoed toebedeeld. Hij overleed echter al in 1934. Via vererving heeft het landgoed voor dat het aan de Gemeente Roosendaal werd verkocht nog toebehoord aan de *neefjes van Carolus*, kinderen van zijn broer *Josephus*.

Ontwikkelingen in de 20e eeuw

Kadastrale situatie met grenzen bij aankoop door de gemeente Roosendaal (20-november 1951)

Het landgoed verkocht aan gemeente Roosendaal

"In de jaren dertig waren de onderhandelingen tot aankoop van een gedeelte van de Rucphense Heide gevoerd door Claudius Prinsen, burgemeester in Roosendaal van april 1932 tot december 1947 (uitgezonderd een periode in en kort na de oorlog). Na zijn benoeming tot burgemeester in Breda bleef hij contact houden met de familie Laurijssen. Kennelijk signaleerde hij op een gegeven moment een bereidheid tot verkoop van het hele landgoed Visdonk. Zijn opvolger in Roosendaal, A.M.F. Freijters, zocht in 1951 'op eigen houtje' contact met P. Roelen te Oosterhout, rentmeester van de kinderen Laurijssen. Een eerste brief van Freijters ging op 2 maart 1951 uit met het verzoek om een onderhoud over de verkoop van het landgoed Visdonk met een to-

Weergave beplanting volgens inventarisatie Staatsbosbeheer 1953.
We zien dat het Noordoostelijke sterrebos reeds enkele dreven zijn verdwenen.

tale oppervlakte van 300,7 hectare. Zes dagen later antwoordde Jan met de toezegging om op 12 maart naar Roosendaal te komen. De besprekingen eindigden met het laten opmaken van een taxatierapport op kosten van het gemeentebestuur. P.H. Commissaris uit Rucphen, een bekend schatter in die tijd, taxeerde vier maanden later het gebied op 400.704,50 gulden.

In hun vergadering van 1 augustus 1951 beraadslaagden burgemeester en wethouders over de aankoop. Nog diezelfde dag werd Jan schriftelijk uitgenodigd voor een gesprek. Drie weken later vroeg hij de burgemeester om een onderhoud op 29 augustus 1951 op het adres van zijn zuster Marie aan de Zandberglaan in Breda.

Hierbij zou ook hun moeder, de weduwe Laurijsen–

Brosens, aanwezig zijn. Weer drie weken later, op 17 september 1951, werd een 'optieverklaring' ondertekend, waarbij verkopers verklaarden het landgoed Visdonk binnen zes maanden te leveren voor de prijs van 450.000 gulden."

Enkele perikelen

In 1952 zijn verzoeken door M.v. Hassel en J. van Overveld bij de gemeente Roosendaal ingedient om tot verdere ontginning te komen.

M. v. Hassel had ca 4 hectare heide van Laurijssen om "niet" in pacht. Door het zeer ongelijke heideterrein was het voor hem al geruime tijd onbegonnen werk de ontginning uit te voeren en verzocht de gemeente het stuk te ruilen voor een geschikter terrein. De grenzen waren echter onduidelijk en was ontginnen wel mogelijk? Op een advies van Openbare werken kreeg de directeur gemeentewerken opdracht de kwestie nader te onderzoeken. Ze tekende daarbij ook aan dat ze het liefst zo min mogelijk wilde ontginnen, aldus het genomen besluit op 2 april 1952.

De directeur gemeentewerken gaf een negatief advies op het verzoeken tot ruil van M. v. Hassel en de aankoop door J. van Overveld. Tevens is men niet overgegaan tot het nauwkeurig inmeten van de situatie. Daarmee bleef de zuidelijke punt van Visdonk voorlopig onontgonnen. M.v. Hassel mocht het perceel nog wel 6 jaar om niet blijven gebruiken.

Advisering Staatsbosbeheer¹⁹⁾

Voor het beheer van het landgoed deed de gemeente Roosendaal in 1952 een beroep op Staatsbosbeheer. Ze kwamen financieel overeen en Staatsbosbeheer maakte inventarisatie van het gebied. Ze delen het gebied op in drie delen. Het noordelijk deel van 50 ha, waaronder 14 ha bos, 100 ha cultuurgrond van het Snolleven en 150 ha zuidelijk deel, zijnde de Roosendaalse heide. Ze doen nog melding van een steen aan de boerderij in het noordelijk deel, met jaartal 1765, die bij een restauratie tevoorschijn is gekomen. (Welke restauratie ze bedoelen is niet duidelijk).

Van de natuurterreinen is per perceel de houtsoort opgetekend met een leeftijdschatting van de bomen en een beschrijving van de kwaliteit gegeven. Deze is schematisch op kaart vastgelegd. (Bladzijde 17)

Het verslag geeft ons een aardige kijk in de situatie

van 1953. Volgens Staatsbosbeheer is het beboste zuidelijke deel waarschijnlijk in 1914-1918 geveld, waarna de kapvlakte weer begroeid is met heide. Na 1935 is een belangrijk deel van deze heide ontgonnen tot cultuurland, terwijl de hogere delen bleven liggen en enkele percelen bebost. (vergelijk de kaarten op bladzijde 14 en 15).

De afwatering van de bos- en heidepercelen wordt als voldoende beoordeeld. Volgens de inventarisatie bestaat het gebied voor 88,3 ha uit natuurterrein en 212,6 ha cultuurland. . Naast de nog 53 ha woeste grond met opslag van Zeeden is het natuurterrein voornamelijk beplant met Grove den (18 ha). Verder nog een klein oppervlak met Corsicaanse den, Douglas, Fijnspar, wat loofhout en hakhout. Het rapport doet melding van enkele herbebossingen uit 1946, in het zuidelijk en noordelijk deel. De fijnsparpercelen hebben een leeftijd van 7 jaar. De Grove den varieert tussen de 20 en 50 jaar.

Advies Staatsbosbeheer in grote lijnen

-Het noordelijk deel zo goed mogelijk handhaven. De wegen verbreden tot 7 meter en de aanwezige lanen geleidelijk vellen en herbeplanten met eik en schaa-hout.-

-De Grove den in het noordelijk deel is volgens Staatsbosbeheer onvoldoende onderhouden en de Fijnsparbebossing dient zo spoedig mogelijk te worden opgeruimd en vervangen door Grove den en Corsicaanse den.-

-Voor de Rozenvendreef adviseren ze een beplanting met eik en een 3 meter brede strook aan weerszijde van de weg te beplanten, zodat het noord- en zuidelijk deel met elkaar wordt verbonden.-

In het zuidelijk deel zijn 5 genummerde delen op kaart te zien. Het voorstel hiervoor is:

-De Zeedenen vellen en de percelen omvormen tot productiebos met Grove den en Corsicaanse den, omzoomd met loofhoutsingels-

-Rozenven de waterstand verhogen door de afwateringen af te sluiten-

Advies deels opgevolgd

31 maart 1953 reageert het college van Roosendaal op het advies. Ze zijn het in grote lijnen eens met de aanpak maar willen de lanen ongemoeid laten. Er wordt een visitatie voorgesteld om de overi-

¹⁹⁾ WBA: roo 0007 Archief gemeente Roosendaal en Nispen, 1936-1975, inv 1074.

Bodem Visdonk en omgeving

In de jaren '80 van de 20e eeuw is ten behoeve van de ruilverkaveling Nispen-Schijf bodemonderzoek verricht. Als we de resultaten daarvan samenvatten op de kaart van Visdonk en omgeving vertelt dat globaal iets over de ontginingshistorie. Hier bevinden zich de zogenaamde Laarpodzol- en Enkeerdgronden (Rood gearceerd). Ze worden vrij veel aangetroffen in oude ontginningen door eeuwenlange plaggenbemesting.

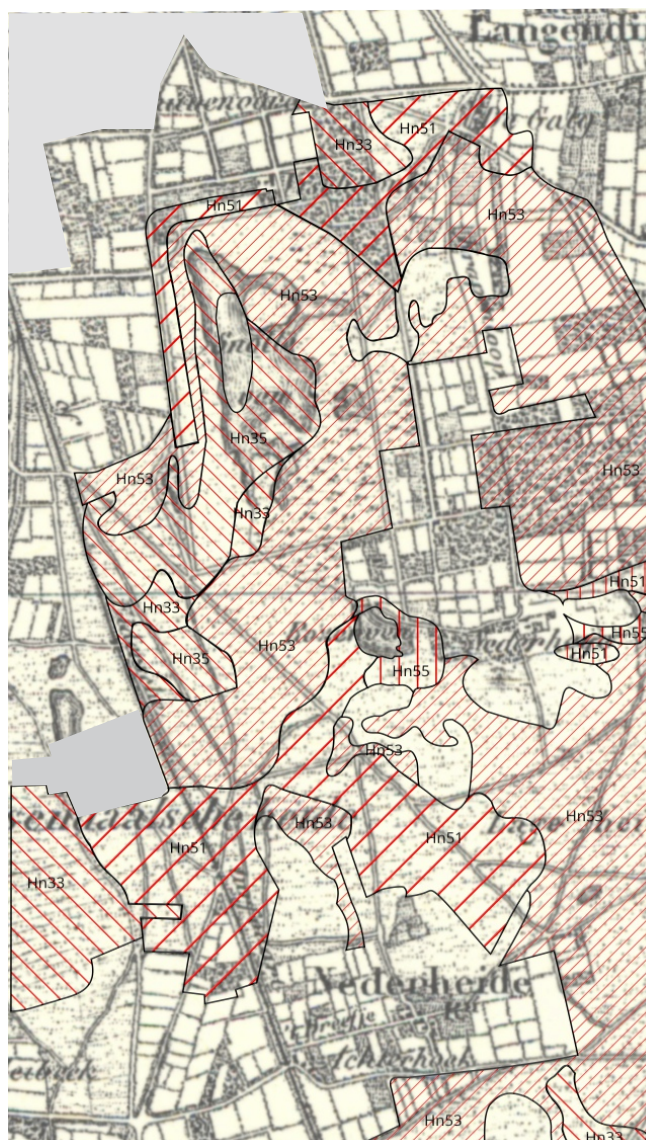
De andere kaart geeft de Veldpodzolgronden weer. Ze worden veel aangetroffen in de jonge heideontginningen, gebieden die tot eind de 19e - begin 20e

eeuw met heide waren bedekt (de woeste gronden).

We zien dat de Laarpodzol- en Enkeerdgronden voornamelijk rondom Visdonk liggen. Dit is naar verwachting, gezien het feit dat de heide pas in de 19e eeuw of later is ontgonnen. De Laarpodzol en Enkeerd zien we echter niet terug in de oudere bosbodems. De verklaring zal zijn dat hier geen plaggenbemesting heeft plaatsgevonden, tenzij die op voormalige landbouwgrond zijn aangelegd. Op de echt (voorheen) nattere delen vinden we weer andere bodemtypes.

De Laarpodzol- en Enkeerdgronden bij Visdonk, geprojecteerd op de kaart in de periode rond 1850. (De grijze vlakken zijn niet onderzocht)

Veldpodzolgronden bij Visdonk, geprojecteerd op de kaart in de periode rond 1850.

Algemene ontwikkeling van het Brabantse bos,

een parallel met Visdonk

Inleiding

De culturele geschiedenis van het landschap heeft ontegenzeggelijk gevolgen. Ingrepen als het ontvenen zijn fors in een natuurlijk gevormde landschap. De ontvening is een gevolg van het verdwijnen van veel bossen in de middeleeuwen. Het ontveende landschap werd grotendeels aan zijn lot overgelaten met als gevolg het ontstaan van de zogenaamde "woeste gronden", die meestal te nat waren voor landbouw. Moderne technieken maakte het mogelijk deze gronden verder te ontginnen en de industriële revolutie gaf vraag naar mijnhout omdat steenkool steeds meer de vervanging vormde van turf. Deze vraag had eenvormige denneplantages tot gevolg, ze voorzagen in mijnhout en andere toepassingen zoals spoorbiels, toenemende woningbouw als gevolg van de bevolkingsgroei. Resten van de ontginningen, soms bijeen gehouden tot landgoederen en de productiebossen beschouwen we nu meestal als natuurgebieden. Ze zijn echter niet altijd duurzaam beheerd en na het verliezen van hun economische waarde, zijn ze net als de woeste gronden van destijds, min of meer aan hun lot overgelaten. We zijn deze gebieden de laatste tientallen jaren gaan herwaarderen. De zoektocht naar een nieuwe beheerstrategie is nog steeds aan de gang.

Korte schets van de bosontwikkeling op de zandgrond

De ontwikkelingen zoals in Visdonk hebben op diverse plaatsen op de Brabantse zandgrond plaatsgevonden. Pollen- en ander bodemonderzoek geeft de mogelijkheid om de natuurlijke ontwikkeling in kaart te brengen. We kunnen het beschouwen als een door de natuur achtergelaten archief.

De eerste bossen na de laatste ijstijd bestonden voornamelijk uit vrij open berken en dennenbossen, waarin ook wilgen en ratelpopulieren een plek hadden. Later volgen ook linden, iepen, gewone es en esdoorn. Als laatste doet rond 6000 v.Chr. de eik zijn intrede. Eenmaal gevestigd, was het gemengde eiken-lindenbos in staat haar eigen groeiplaats in stand te houden, waardoor ook op armere plekken een relatief rijk bosecosysteem kon voort bestaan, waar lindes een belangrijk onderdeel van uit-

maakten.

In het Neolithicum begint, door toedoen van de mens, de teruggang van dit prehistorische lindenwoud. Als eerste werd loof van de bomen geoogst als voer voor het vee. In een later stadium werden delen van het bos plat gebrand voor de aanleg van akker- en weidegrond en deed bosbeweiding zijn intrede. De ecologisch rijke lindenbossen degradeerden naar eik gedomineerde, soortenarmere bossen. Vanaf zijn intrede in deze streken rond 1500 v.Chr., heeft beuk zich succesvol kunnen vestigen in deze lichte, open bossen. Het daarop volgende agrarische gebruik, met houtoogst, overbeweiding, en het verwijderen van strooisel en plaggen, zorgden voor een verdere degradatie van bijna alle bossen naar heide.

Op de armere zandgronden, leidde deze ontwikkelingen tot verarming en verzuring van de bovengronden. De oorspronkelijk bruine bosbodems degradeerden tot podzolgronden. Nuttige mineralen spoelden uit door de verzurende invloed van eik en heide en werden afgevoerd door strooiselroof en plaggen. Dit leidde tot een daling van de zuurgraad waardoor de bodem verarmt. Bodemfauna, verantwoordelijk voor de bodemvermenging, verdween hierdoor.

Herbebossing

Vanaf het eind van de 19e eeuw raakte door de opkomst van kunstmest het potstalsysteem in onbruik. Het oude landbouwsysteem werd door de opkomst van kunstmest en ruilverkavelingen vervangen door de grootschalige moderne landbouw. Tegelijkertijd werden grote delen van de onrendabele heide weer productief gemaakt door ze te bebossen. De nadruk lag op het maximaliseren van productie, wat leidde tot de aanleg van gelijkjarige, homogene dennenplantages. Zij moesten voorzien in stuthout voor de mijnindustrie. Deze bosbouw voor mijnhout was een intensief vlaksgewijs kortomloop systeem, waar veel arbeid voor nodig was. Veel van deze bossen zijn aangelegd tijdens de crisisjaren tussen de wereldoorlogen, in werkverschaffingsprojecten die geacht werden werklozen een nuttige tijdsbesteding te geven.

Door het wegvallen van de markt voor de producten uit hakhoutbossen, werden ook deze omgevormd naar opgaand bos waarbij productie het hoofddoel vormde. Toen na de Tweede Wereldoorlog de mijnen begonnen te sluiten, viel de afzetmarkt voor stuthout weg. Bosbeheerders schakelden om naar productie van zaaghout, door de bomen ouder te laten worden en het aandeel sneller groeiende naaldboutsoorten als Corsicaanse den, douglas en fijnspar te verhogen.

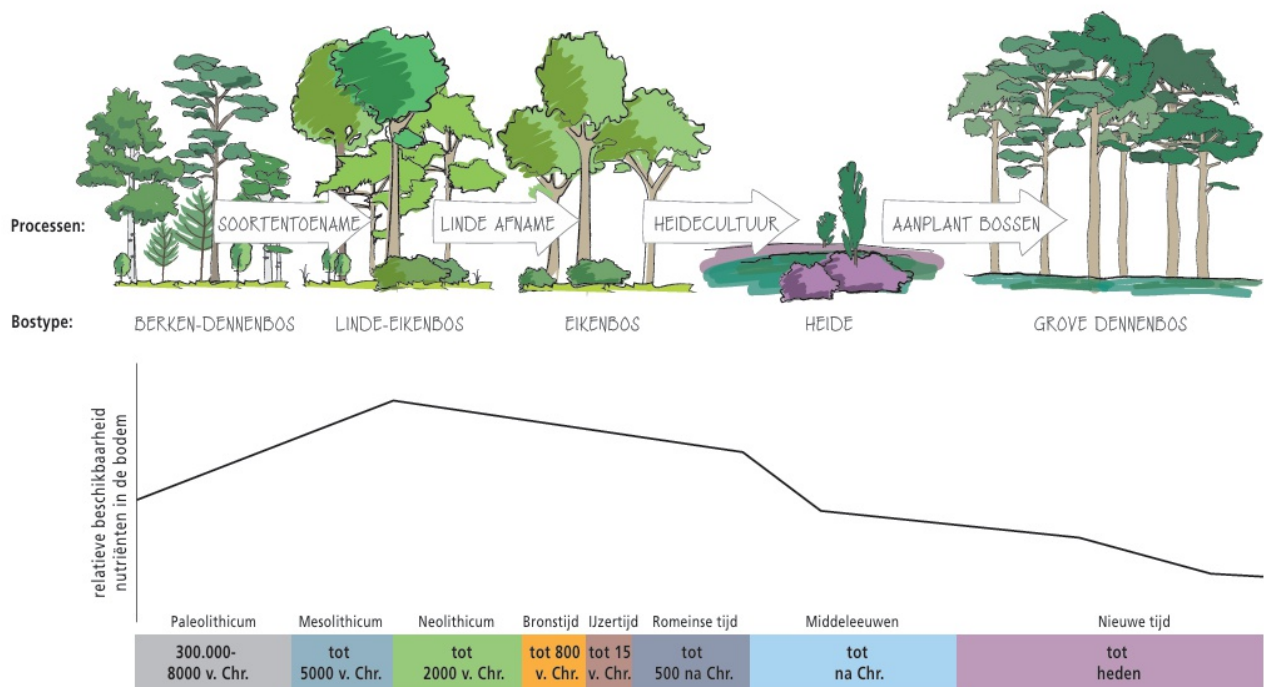
Ondertussen begonnen maatschappelijke veranderingen te versnellen. Vrije tijd werd door de stijgende welvaart steeds meer gemeengoed, waardoor bossen een plek werden voor ontspanning en natuurbeleving. Ongeveer 20 jaar na WOII, leidde de veranderende landbouw, industrialisering en versnippering van de open ruimte tot milieuproblemen. Vanuit de maatschappij komt er daarom steeds meer aandacht voor de rol van het bos bij de bescherming van biodiversiteit en (half)natuurlijke ecosystemen.

Als reactie hierop ontwikkelde zich in de tweede helft van de 20e eeuw het multifunctionele bosbeheer. Er kwam meer ruimte voor natuurbescher-

ming, maar de productiefunctie bleef in eerste instantie leidend. Ook de recreatieve functie kreeg naast deze twee functies aandacht. Later kwamen deze drie functies, onder andere in het principe van geïntegreerd bosbeheer, op gelijke hoogte te staan. De verschillende doelstellingen van de functies worden met elkaar verzoend.

Ondanks het feit dat natuurlijke processen een steeds belangrijkere rol zijn gaan spelen, domineren op de zandgronden nog altijd (restanten van) de monoculturen van naaldbomen. Het bodemherstel in deze nieuwe bossen, als dat er al is, verloopt zeer langzaam, soorten met verzurend strooisel hebben de overhand. Dit versterkt het verzurende effect van het moeilijk afbreekbare strooisel van deze bossen, met als gevolg dat de nog aanwezige mineralen nog steeds uitspoelen en het gebrek aan evenwicht in de bodem. In veel bodems heeft verzuring een ophopend effect. In zandbodems is de weerstand hiertegen zeer beperkt en raakt snel uitgeput.²⁰⁾

²⁰⁾ Ecologie in boomgericht bosbeheer. (13-02-2025 <https://www.eco2eco.info>)

Door voortgaande degradatie vanaf het Neolithicum tot de het eind van de 19e eeuw, nemen de mineralen in de bodem af. Het langzame bodemherstel na herbosning, wordt teniet gedaan door de toegenomen neerslag van fijnstof.